

УДК 371: 37.017

М. М. МАРУСИНЕЦЬ

м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкриті окремі ідеї та міркування видатного вченого, педагога Василя Сухомлинського про змістове наповнення та інтерпретування психологічних понять, які представляють інтерес для розвитку теорії й практики української психологічної науки.

Ключові слова: В. Сухомлинський, дитинство, соціалізація, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Постать українського педагога-гуманіста, мислителя Василя Сухомлинського для психологічної науки є такою ж неперевершеною як постать Л. Виготського, Д. Ельконіна, Г. Костюка, О. Леонтєєва, Ж. Піаже, С. Рубінштейна та ін. Він був генератором багатьох ідей, які представляють інтерес і нині не тільки для педагогіки, а й для психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему психології дитини, розкриття її душевного й духовного на рівні неповторного й унікального В. Сухомлинський розвивав усе своє життя, незважаючи на умови, в яких приходилось обстоювати її. Для педагога вік дитинства є найважливішим періодом людського життя. Не підготовкою до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє і неповторне життя. Тому, за його переконаннями, головне завдання школи – це формування духовного світу людини. Людина з дитинства повинна бачити світ у світлі ідеалу, щоб її життя було сходженням на вершину ідеального. Ідея – не завчена істина, яку людина принагідно може проголосити. Ідея – це біль серця за правду, істину, красу. А ідейне виховання, проголошував педагог, немислиме без самостійного життя душі, без бажання піднятися вище в своєму моральному розвитку [4].

Постановка завдання. Стаття спрямована на розкриття психологічних ідей в педагогічній практиці Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Психологічне кредо В. Сухомлинського полягало в тому, що ідейна переконаність людини завжди проявляється у його готовності до боротьби «за торжество істини». Вона є результатом не тільки того, що переосмислено, але й емоційно пережите. Тому він порівнював моральні почуття дітей із віконцями, за якими відкри-

вається перед дітьми безмежний світ ідей. Ідеали перетворення світу, які глибоко переживалися дітьми на власному досвіді, складають психологічну основу їхнього світосприйняття, моральної свідомості й моральної поведінки.

Для вченого період дитинства асоціювався із щоденним відкриттям чогось нового, незрозумілого для дитини. При цьому він наголошував на тому, щоб відкриття стало передусім пізнанням людини і Вітчизни; щоб у дитячий розум і серце входила краса справжньої людини, велич і незрівнянна краса Вітчизни. Він говорив: «Я піклуюся про те, щоб, пізнаючи людину, кожний переживав подив, потрясіння, радість, трепет серця і готовність відстоювати святині Вітчизни. Я добиваюся того, щоб образ справжньої людини, думка про неї, душевний порив були для мого вихованця рідним, непорушним, незрівняним».

Крізь призму вчення Л. Виготського, Г. Костюка, Ж. Піаже, В. Сухомлинський одним із перших у вітчизняній педагогіці поставив питання про соціалізацію як передумову виховання особистості в той період, коли проблема соціалізації особистості вважалась «закритою» для тоталітарного режиму. Так, зокрема він писав: «Суспільна сутність людини виявляється у її відношеннях, зв'язках, взаємовідносинах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в різноманітні відносини з людьми, відносини, що задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Цей процес приєднання особистості до суспільства і, отже, процес формування особистості, вчені називають соціалізацією [2].

Розмірковуючи над процесом соціалізації у виховному процесі, Василя Олександровича

не покидала думка про те, у чому ж виявляється сенс виховання. Він постійно запитував себе: «...Коли я маю моральне право сказати: мої зусилля дали плоди?».

Рефлектуючи над пошуками відповідей, приходив висновку: «... життя переконало мене у тому, що перший і найвідчутніший наслідок виховання виявляється в тому, що людина почала думати сама про себе. Замислилася над питанням: що в мені доброго і що поганого? Найвитонченіші методи й прийоми виховання будуть порожніми, якщо вони не приведуть до того, щоб людина подивилася на саму себе, замислилася над власною долею. І якщо мене тривожать і непокоїть вчинки тієї чи іншої людини, її поведінка, пояснення я шукаю у відповіді на запитання: що думає людина про саму себе? З ким і з чим вона порівнює себе, своє життя? Що її надихає, захоплює в тих конкретних людях, з якими вона стикається? Проти чого протестує, обурюється її душа?».

Розуміння самого себе, зіставлення і порівняння себе з моральним ідеалом – це найтонші порухи душі, стверджував Сухомлинський. Ювелірна майстерність виховання, по суті, і полягає в тому, щоб уміло керувати цим процесом. Кінцева мета педагогічного керівництва – виховати людину-патріота, борця, людину чистої і благородної душі.

Психологізм Василя Сухомлинського чітко простежується і в трактуванні такого складного, дискусійного поняття як «людська душа». На відміну від міркувань філософів, психологів, педагогів різної доби, вчений особливому розкриває зміст цього поняття, порівнює із родючим полем, на якому треба виростити пшеничний колос. Він був переконаний у наступному «... не будеш вирощувати колосу, не будеш орати землю й зрошувати її потом, запліднювати турботами і тривогами, – поле буде пустирем, а на пустирі виросте чортополох. Душа не може жити без святині..., без віри. Альфою і омегою моєї педагогічної віри є глибока віра в те, що людина є така, яке в неї уявлення про щастя. Якщо мені, вихователю, – а вихователь є творцем людської душі, плугатарем і сіячем, – якщо мені не вдалося посіяти справді людське насіння щастя, в душі може утвердитися інша святиня... [4, 394]. Понад усе він прагнув зробити так, щоб усі його вихованці зростали щасливими.

Як для психології, так і педагогіки складає інтерес розроблений В. О. Сухомлинським особистісно-соціальний підхід, який є сукупністю індивідуального, природного і суспільного в людині і забезпечує її самоактивність, яка залежить не лише від позиції людини щодо себе (якою вона була, якою хоче бути), а й від соціальних умов – суспільної моралі, культури, соціального розвитку рівня країни.

Для того, щоб у дитини утвердилася висока ідея, треба дати їй *азбуку людської культури*. Адже ідейне життя, – це життя думки, розуму, на варті якого стоїть чуйне серце. Наведемо одну із істин педагогічної віри Сухомлинського: «... в юному серці і розумі треба виховувати тонку чуйність до людини. Брати близько до серця радощі й гіркоти Вітчизни здатний лише той, хто не може байдуже пройти повз радощі і гіркоти окремої людини, хто б вона не була: близька чи далека, знайома чи незнайома. Ідейне життя в моїй системі практичної педагогіки починається з подорожі до людини» [4, 395].

Акцентуючи увагу на тому, що виховання детермінується сучасними соціальними процесами, в особистісно-гуманістичній парадигмі доведена необхідність гармонізації інтересів і потреб особистості з потребами суспільства. Усвідомлення цього потребує піднесення ідейно-громадянської позиції освіти, гуманістичного особистісно орієнтованого спрямування діяльності навчально-виховних закладів усіх типів з урахуванням здатностей та інтересів дитини, і запитів суспільства.

Обґрунтовуючи сутність поняття «дитинство» в педагогічному процесі як суб'єкта і мети навчання і виховання, вчений довів необхідність у забезпеченні формування особистості. В численних монографіях і статтях видатний педагог обґрунтував невіддільність школи від суспільства, стверджуючи й ілюструючи конкретними прикладами з досвіду виховної роботи школи і сім'ї, про те, що вчителі і батьки повинні як вогню боятися егоїзму, ідейної порожнечі, індіферентності своїх вихованців; завжди пам'ятати, що найбільшим громадянським обов'язком підлітків, юнаків і дівчат є їхня відповідальність перед Батьківщиною. Школярі повинні почувати себе не тільки учнями, але і юними громадянами держави, зобов'язаними віддавати сус-

пільству свою трудову енергію. Без цього, писав Василь Сухомлинський, засвоювані вихованцями знання залишаються мертвим, байдужим вантажем.

Для того, щоб учень захотів учитися, він повинен уміти вчитися, запевняв вчений. Підносити людину на ниві навчання – це означає ніколи не забувати, що ми маємо справу з дитячою, незміцнілою думкою. Важливою тезою його багаторічної практики було формування почуття поваги до самого себе.

Вчений був переконаний: поки є самоповага – існує й школа. Коли зникає повага до самого себе – немає школи, немає ні особистості, ні колективу, одухотворених благородними цілями, а є випадкове збіговисько. На його думку, повага до людської гідності та виховання самоповаги є сферою педагогічної творчості і великого інтелекту педагога. Тут не можуть бути ефективними якісь трафаретні, шаблонні, застосовувані до всіх учнів і в усіх випадках життя прийоми та методи. Педагог з боєм зауважує, що на жаль, у шкільній практиці ця сфера педагогічної творчості є найбільш недосконалою і саме в цій сфері допускається найбільше грубих помилок.

Ця вихідна й основоположна теза його педагогічної діяльності особливо співзвучна нашим сучасним пошукам знаходження найбільш ефективних технологій навчання.

В. Сухомлинський виділяв 12 комплексних умінь, які є найбільш важливими для формування у дітей умінь вчитися. Це умінь спостерігати, умінь думати, яке включає різні складові цього процесу (зіставлення, знаходження вузликів запитань, пошук невідомого тощо). Особливу увагу надавав вчений розвитку інтелектуальних почуттів. Без інтелектуальних почуттів не може бути повноцінного навчання, стверджував педагог. Це і здивування, і радість, і вольове умінь долати труднощі на цьому шляху тощо. Всі ці умінь розкриті в усій повноті у книзі «Сто порад вчителю».

Він обстоював думку про дотримання гармонійності у навчанні й вихованні особистості майбутнього громадянина. Тому писав: «Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття. У вихованні, – застерігав він, – немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох

пелюсток, що творять красу квітки. У вихованні все головне – і уроки, і розвиток різнобічних інтересів дітей поза уроком, і взаємовідносини вихованців у колективі». У цій праці В. Сухомлинський підкреслює, що виховання має особистісне і соціальне значення, потребує знання учня, воно здійснюється шляхом постійного духовного спілкування вчителя і дитини; дитини – і суспільства. Він постійно наголошував, про те, що педагоги стоять біля колиски людини, особистості – цієї величезної цінності, яка становить головне багатство суспільства і яку суспільство довірило нам. Він постійно підкреслював, що буквально кожна без винятку дитина – це цілий світ який ще не відкритий і не досліджений. Нам, педагогам, його відкривати до самопізнання і самовдосконалення [5].

Особливе місце в творчому доробку вченого посідає категорія *людяності*. Ідея людяності насамперед реалізується через розвиток всіх потенціальних, інтелектуальних і фізіологічних можливостей особистості. Всебічно розвинена особистість втілює в собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які визначають моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість.

Педагог наголошував, що, працюючи над втіленням в практику ідеї всебічного розвитку, ніколи не можна досягти однакової межі інтелектуального збагачення, пізнання, духовного удосконалення. Ця нерівність визначається природою дитини, її родинним оточенням, соціальним середовищем. Зрештою, цю нерівність відчувають і самі діти, і часто у них, особливо під впливом наслідків навчання, з'являється почуття меншовартості.

Цінними, на нашу думку, є поради педагога не тільки для вчителів, але й для практикуючих психологів, які працюють з учнями, яких ідентифікують до «важких», «проблемних». Він наполягав на тому, що кожен учитель повинен добре знати психологію дитини. Його застереженнями були: «Любов до дитини!». Оскільки кожна дитина, а особливо «проблемні діти вимагають тонкої, делікатної роботи. то без урахування індивідуального підходу, знання психологічних особливостей важко організувати процес навчання і виховання. Таких учнів Сухомлинський вважає

найтендітнішими, найніжнішими квітами в безмежно різноманітному квітнику людства. Адже не їхня вина в тому, що вони прийшли до школи кволими, слабкими, з недостатньо розвиненою здатністю до розумової праці. Шляхом досліджень фізичного і розумового розвитку неуспішних і відстаючих дітей у Павлишській школі Сухомлинський дійшов висновку, що у 85% невстигаючих і відстаючих головна причина відставання, незнання, незадовільної роботи на уроках і вдома, другорічництва – поганий стан здоров'я. Таким дітям пропонував особливий режим навчальної роботи, який підкріплюється заходами щодо зміцнення організму. Він дає поради вчителям не захоплюватися модними прийомами так званого ефективного, оптимістичного, комплексного, прискореного навчання тощо, «в основі яких лежить погляд на рядову дитину як на електронний механізм, здатний без кінця засвоювати і засвоювати. Дитина – жива істота, її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо і обережно. Діти з ослабленим здоров'ям найбільше піддаються дидактогенії – шкільним неврозам. Постійні різкі стрибки на уроках – збудження і гальмування, несправедливе ставлення вчителя чи батьків до навчальної роботи учня прискорюють психічні розлади.

Тому вивчення особистості дитини метр педагогіки рекомендував починати із з'ясування її стану здоров'я, атмосфери в сім'ї, оточення, у якому вона живе. Чи не в кожному творі віднаходимо повчання вченого про те, як має бути зосереджена діяльність директора, учителя на турботах про здоров'я дітей. Звертаючись до своїх колег, він постійно наголошував на тому, що якщо виміряти всі його турботи й тривоги про дітей упродовж перших 4-х років навчання, то добра половина їх припадатиме про їх здоров'я.

Педагог був переконаним у тому, що систематичні заняття фізкультурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота буде пройнята турботою про здоров'я вихованців. Він писав «...Ми добиваємося того, щоб виконання гімнастичних вправ давало насолоду, стало потребою організму. Людина повинна займатися спортом не тільки для досягнення успіху в змаганнях, а й для форму-

вання своєї фізичної досконалості... Самовиховання краси постави – один із головних стимулів, що спонукають учнів щодня робити ранкову гімнастику. Батьки і вихователі повинні піднести вихованців до переконання, що завдяки регулярним вправам у них не тільки розвивається краса тіла, гармонія рухів, а й формується характер, гартується сила волі».

Зазначимо, що досвід роботи у Павлиші зі створення здоров'язбережувальної гігієни навчальної праці ще недостатньо вивчений і використовується у практиці сучасної школі, у якій результати праці дітей нерідко не співвідносяться із величиною розумових і емоційних зусиль дитини. З позицій гуманної педагогіки, позицій дитиноцентризму визначення якості освіти мають бути інтегровані результати навчальних досягнень учнів, зміни в їхньому розвитку, стан емоційного і фізичного самопочуття вихованців.

Отже, ідею людяності Сухомлинський реалізував через розвиток усіх потенціальних, інтелектуальних і фізіологічних можливостей особистості. Всебічно розвинена особистість втілює в собі повноту і гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, які визначають моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну досконалість. Педагог наголошував, що, працюючи над втіленням ідей всебічного розвитку у практику діяльності вчителя, ніколи не можна досягти однакової межі інтелектуального збагачення, пізнання, духовного удосконалення. Ця нерівність визначається природою дитини, її родинним оточенням, соціальним середовищем. Зрештою, цю нерівність відчують і самі діти, і часто у них, особливо під впливом наслідків навчання, з'являється почуття меншовартості. Як гуманіст Сухомлинський засуджує діяльність учителів, яка призводить дітей до таких висновків.

Незважаючи на те, що у педагогічних працях педагога ми не знаходимо вживання поняття «рефлексія», однак його зміст наскрізно пройнятий рефлексивними роздумами, проєкціями, варіативністю розв'язання навчальних та життєвих ситуацій. Відверто й щиро Василь Олександрович застосовуючи різні типи рефлексії оприлюднює свої внутрішні міркування, ділиться враженнями про пере-

житті спільно з вихованцями миттєвостями успіху (особистісна рефлексія), про спілкування з колегами, особливо молодими (професійна рефлексія), про вдосконалення (покращення) навчального й виховного процесу, пошук найбільш оптимальних засобів навчання (творча, управлінська рефлексія). Обраний ним стиль викладу звернений до читача, якого педагог залучає до аналітичного проникнення у світ своїх думок і світ дитинства (когнітивна, процесуальна рефлексія).

В описах автора будь-якої події, ситуації спілкування із вихованцями чітко виявляються такі характеристики рефлексії, як самоаналіз, самооцінка, звернення до минулого досвіду, прогнозування імовірних подій з погляду педагога та учасників педагогічної взаємодії. Особливо виразно передано рефлексивність педагогічної позиції Василя Олександровича, на наш погляд, у працях «Серце віддаю дітям», «Обережно: дитина!», «Особлива місія», «Сто порад учителю», «Як виховати справжню людину».

Висновки і перспективи досліджень. Зі сказаного вище цілком ясно, що ідеї, висунуті й розвинуті В. Сухомлинським актуальні й сьогодні. Вони мають важливе значення не тільки для педагогічного забезпечення перебування загальноосвітньої та професійної школи, вищої та середньої спеціальної освіти, але

і психологічної. Йдеться, зокрема про розв'язання психологічних проблем соціалізації дитини та її входження в соціум, всебічний розвиток особистості і розвиток її здатностей на всіх етапах навчання й виховання, про вдосконалення змісту освіти; застосування найбільш ефективних технологій навчання і керівництва навчальним процесом; роль учителя у цьому процесі.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти : Науково-методичний збірник / ред. І. П. Зязюна та ін. — К., 1994. — 384 с.
2. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія / В.В. Москаленко // Соціалізація особистості. — К. : Фенікс, 2013. — 540 с.
3. Савченко О. Я. Грані дидактичної системи В. О. Сухомлинського // Педагогіка і психологія, 1993. — № 1.
4. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна віра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. — Т. 5. — Київ, 1977. — С. 394—397.
5. Сухомлинський В. О. Обережно: дитина! / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. — Т. 5. — Київ, 1977. — С. 422—426.
6. Сухомлинський В. О. Основні проблеми творчої праці педагога / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. — Т. 4. — Київ, 1977. — С. 394—397.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 3. — 156 с.
8. Сухомлинський В. О. Вічна тополя. Казки, оповідання. Етюди: Для молодшого шкільного віку / В. О. Сухомлинський. — К. : Генеза, 2003. — 272 с.

М. М. MARUSYNETS
Kyiv

PSYCHOLOGICAL IDEAS IN THE PEDAGOGICAL PRACTICE OF V. O. SUKHOMLYNSKYI

The article deals with some of the ideas and opinions of the outstanding scientist and teacher Vasyl Sukhomlynskyi about the informing content and interpretation of psychological concepts that are of interest for the development of the theory and practice of Ukrainian psychology.

Key words: V. Sukhomlynskyi, citizenship, childhood, socialization, education and upbringing.

М. М. МАРУСИНЕЦЬ
г. Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье раскрыты отдельные идеи и соображения выдающегося ученого, педагога Василия Сухомлинского о содержательном наполнении и интерпретации психологических понятий, которые представляют интерес для развития теории и практики украинской психологической науки.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, детство, социализация, учебно-воспитательный процесс.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2014